

tasavvuf

İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

Ankara 2002

Klâsiklerimiz/VII

“el-Fethu’r-rabbânî ve’l-feyzu’r-rabmânî”

(Abdülkâdir el-Geylânî - ö. 561/1166)

Dilâver Gürer

Yard. Doç. Dr., Selçuk Ü. İlâhiyat Fakültesi

Tasavvufî birikimin nesilden nesile aktarılmasında şifâhî ve yazılı hemen her türlü üslûp kullanılmıştır. Bu geleneğin bir parçası da büyük sûfîlerin sohbetlerinin yazıya aktarılması olmuştur. Tarih boyu pek çok sûfînin vaaz ve sohbetleri anında kayda geçirilerek tasavvufî kültürün oluşmasına bu yolla büyük bir katkıda bulunulmuş ve bu tür eserler pratik tasavvufta, tasavvufî hayatın şekillenmesinde önemli görevler üstlenmiştir. *el-Fethu’r-rabbânî ve’l-feyzu’r-rabmânî* de Abdülkâdir el-Geylânî’nin vaaz ve sohbetlerinden derlenmiş mühim bir eserdir. Bizler, bu büyük sûfî, pîr, kalp tabibi ve gönül erinin tasavvuf ve tarikat anlayışını en geniş bir şekilde, aynı zamanda vaaz edebiyatına dair önemli ve güzel bir kaynak da olan bu eserinde bulmaktayız. Gerçekten de, *el-Fethu’r-rabbânî*, hem günümüze kadar ulaşmış en eski ve dünyadaki en yaygın tarikat olan Kâdiriyye mensuplarının, hem de tasavvufla ilgilenen hemen herkesin başvurduğu, Sünnî tasavvuf anlayışının gelişmesine katkıda bulunmuş önemli bir tasavvuf klâsiğidir.

1. Abdülkâdir el-Geylânî’nin Hayatı ve Eserleri

A. Hayatı

el-Gavsü’l-A’zam, el-Bâzü’l-Eşheb gibi lâkaplarla da anılan Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Mûsâ el-Geylânî el-Hanbelî 470/1078 yılında, bugün İran’ın kuzeyinde, Hazar Denizi’nin güneyinde bulunan Geylân bölgesinin Büştîr kasabasında dünyaya gelmiştir.¹ Anne ve babasının dindar ve tasavvufî bir yaşama sahip ailelere mensup olduğu kaydedilir. Kendisinin hem seyyid, hem de şerîf olduğunu gösteren nesep silsileleri vardır.

¹ el-Hamevî, Yâkût, *Mu’cemü’l-bıldân*, Beyrut 1986, c. I, s. 426; el-Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Muhammed, *el-Kâmisü’l-mubî*, Mısır 1332, c. I, s. 372.

On sekiz yaşında iken, ilim tahsili yapmak üzere devrin ilim, kültür, ticaret, siyaset ve hilâfet merkezi olan Bağdat'a geldi. Bilhassa fıkıh, akâid, hadis ve edebiyat sahalalarında zamanın meşhur hocalarının ders halakalarına katılarak tahsilini ikmâl etti.²

Abdülkâdir el-Geylânî Hanbeliyye mezhebinin önde gelen imamlarından birisi olarak da kabul edilir. Ancak, bazı kaynaklarda onun Hanbeliyye ve Şâfiyye mezhebine göre fetva verdiği, dolayısıyla Hanbelîlerin olduğu kadar Şâfiîlerin de imamı olduğu zikredilir.³

Bağdat'ta bir yandan ilmî tahsilini devam ettiren Abdülkâdir el-Geylânî, diğer yandan tasavvufî eğitimini de ihmal etmemiş ve zaman zaman Bağdat harabelerine çekilerek nefis terbiyesi ve tezkiyesine ağırlık vermiştir. Onun bu inziva hayatı kendi ifadesiyle 25 yıl kadar sürmüştür.⁴ Bu esnada 513/1119 yılında, melâmet meşrebine de sahip olduğu anlaşılan sûfi Ebu'l-Hayr Ebû Abdullah Hammâd b. Müslim ed-Debbâs (ö. 525/1130) ile karşılaşmış ve onun sohbetlerine katılmış, onunla arkadaşlık etmiştir.⁵ Hammâd'ın yanında bir süre tarikat ilmi (tasavvuf) ile meşgul olduktan sonra, aynı zamanda fıkıh hocası ve medrese sahibi olan Ebû Sa'd el-Muharrimî'den "hırka-i tarikat" giymiştir. Abdülkâdir el-Geylânî, Ebû Sa'd el-Muharrimî'nin vefatından sonra onun hem medresesinin hem de tarikatinin başına geçmiştir.⁶ İlmî ve tasavvufî dirayeti herkes tarafından günden güne artarak kabul edilen, büyük bir hüsn-i kabul gören âlim ve şeyh Abdülkâdir el-Geylânî, öğrencilerine verdiği dinî ilim öğretimini medresesinde, müridlerinin eğitimini ise ribâtında yapmıştır.

Bir müddet evlenmemesine rağmen, Hz. Peygamber'in işaretini üzerine⁷ evlenmiş, dört hanımından 22'si kız olmak üzere toplam 49 çocuk dünyaya gelmiştir.⁸

2 Abdülkâdir el-Geylânî'nin hocaları için bk.: Güreç, Dilâver, *Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul 1999, ss. 61-63.

3 eş-Şattanûfî, Ali b. Yûsuf, (İbn Cahzânî), *Bebcetü'l-esrâr ve ma'dinü'l-envâr*, Mısır 1304, s. 118 (Şattanûfî'nin bu eseri Abdülkâdir el-Geylânî hakkında olduğu kadar, onun zamanında bilhassa Bağdat'ta yaşayan sûfiler için de ilk tabakâr niteliğindedir; biz sonraki kaynakların hep ondan nakillerde bulduklarını tespit ettik); es-Sincârî, Abdurrahmân b. İsa el-Kâdirî, *es-Subbu's-sâfir*, Kahire Dârü'l-Kütübî'l-Misriyye, Tarih, nr.: 1850, mikrofilm nr.: 35489, vr. 14a; et-Tâdifî, Muhammed b. Yahya, *Kalâidü'l-cevâbir*, Mısır 1303, ss. 9, 48.

4 eş-Şattanûfî, *age.*, s. 85.

5 Aynı eser, s. 20.

6 Aynı eser, s. 106; İbnü'l-Verdî, Zeyneddîn Ömer, *Tetimmatü'l-Mubtasar*, tah.: Ahmed Rif'at Bedrâvî, Beyrut 1970, c. III, s. 111; el-Yâfîî, Afifeddîn, *Mir'âtü'l-cinân*, Beyrut 1970, c. III, s. 353; ed-Deyrî, Ebu'l-Vefa İbrahim b. Ali el-Kâdirî, *er-Ravdu'z-zâbir*, Kahire, Dârü'l-Kütübî'l-Misriyye, Tarih Tal'ât, nr.: 1969, mikrofilm nr.: 13497, vr. 8a.

7 es-Sühreverdi, Ebû Hafs Ömer, *Avârifü'l-maârif*, Beyrut 1966, s. 167; es-Sincârî, *age.*, vr. 9a; et-Tâdifî, *age.*, s. 52.

8 İbnü'n-Neccâr, *el-Müstefâd*, tah.: Muhammed Mevlûd Halef, Beyrut 1986, s. 307; ez-Zehabî, Muhammed b. Ahmed, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, tah.: Şuayb el-Arnâvûd, Beyrut 1985, c. XX, s. 447; et-Tâdifî, *Kalâidü'l-cevâbir*, s. 52.

Çocuklarının ve torunlarının onun tasavvuf ve din anlayışının İslâm dünyasının dört bir yanına intişâr etmesinde ve büyük bir tarikat hâline gelmesinde katkıları son derece büyük olmuştur.

Geride, birçok eser, fikriyatını devam ettirecek bir nesil, binlerce talebe ve mürid bırakan Hz. Pîr el-Gavsü'l-a'zam Seyyid Abdülkâdir el-Geylânî 91 yaşında iken 8.4.561/16.2.1166 tarihinde, bir Cumartesi gecesi vefat etmiştir.⁹

B. Eserleri

Kütüphanelerimizde Abdülkâdir el-Geylânî'ye ait pek çok eser bulunmaktadır. Bunlar arasında ise *el-Gunye li tâlibî tarikî'l-Hak*, *el-Fethu’r-rabbânî*, *Cilâü'l-hâtır* ve *Fütûhu'l-gayb* onun dinî ve tasavvufî görüşlerini ortaya koymak açısından en önemlileridir. Bu eserlerden ilki teliftir, diğerleri ise vaaz ve sohbetlerden derleme şeklinde meydana gelmiştir.

el-Gunye li-tâlibî tarikî'l-Hak fıkıh, akâid ve tasavvufla ilgilidir. Klâsik bir ilmihâl kitabı mahiyetindedir. Eserde fikhî konular Hanbelî mezhebine göre açıklanır. Akâidle ilgili konular selefî bir anlayışla “*Fî ma’rifeti’s-Sâni*” bölümünde, tasavvufla alakalı mevzular ise kitabın sonundaki “*Âdâbu'l-mürîdîn*” bölümünde, Sünnî bir tasavvuf anlayışı çerçevesinde işlenir.

el-Gunye'nin kütüphanelerimizde pek çok yazma nüshası mevcuttur ve ilk baskısı 1288/1871'de Kahire'de Bulak Matbaası'nda yapılmıştır.

Brockelmann, *Cilâü'l-hâtır fi'l-bâtın ve'z-zâbir*'in Sittîn mecâlis adıyla Kahire'de h. 1281 yılında basıldığını belirtir.¹⁰ Bu eser bazı çalışmalarda “*el-Fethu’r-rabbânî*'nin 57. ve 59. bölümlerinin bir araya getirilmiş şekli”¹¹ olarak tanıtılır ki, bu doğru değildir. *Cilâü'l-hâtır*, Abdülkâdir el-Geylânî'nin vaazlarını bir araya getiren *el-Fethu’r-rabbânî* gibi müstakil bir derleme ve *el-Fethu’r-rabbânî*'nin âdeta bir devamı niteliğindedir. Ne var ki, *Cilâü'l-hâtır*, *el-Fethu’r-rabbânî* kadar tanınmamaktadır.¹²

Abdülkâdir el-Geylânî'nin önemli eserlerinden bir diğeri de *Fütûhu'l-gayb*'dir. Oğlu Abdürrezzâk'ın onun sohbet, vaaz ve hutbelerinden derlemiş olduğu 78 bölümlük (konu başlığı) bir kitaptır. Eser İbn Teymiyye tarafından “*Şerhu kelîmât min Fütûbu'l-gayb*” adıyla şerhedilmiş, bu şerh Câmîu'r-resâil (Cidde 1984, 71-189) içinde yayınlanmış ve üzerinde T. Michel tarafından da “*İbn Teymiyye's*

9 İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *el-Müntazam*, tah.: Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1992, c. XVI-II, s. 173; İbn Receb, *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, Beyrut trs., c. I, s. 299; et-Tâdifî, *age.*, s. 166.

10 Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband (GAS)*, Leiden 1937, c. I, s. 778.

11 Margoliouth, David Samulel, “Abdülkâdir el-Cilî”, *İA*, İstanbul 1993, c. I, s. 81; Uludağ, Süleyman, “Abdülkâdir-i Geylânî”, *DİA*, İstanbul 1988, c. I, s. 236.

12 Bu sebeple *Cilâü'l-hâtır*'ı tanıtmaya ihtiyâci hissettik ve bunu bir makâle hâline getirdik. (Bk.: Gürer, Dilâver, “Abdülkâdir Geylânî'nin Fazla Tanınmayan Bir Eseri: *Cilâü'l-hâtır fi'l-bâtın ve'z-zâhir*” *Journal of the History of Sufism*, (pecial issue: The Qâdirîyya Order), Paris 2000, ss. 21-51.)

Sharb on the Futûb al-ghayb of Abd al-Qâdir al-Jilânî" adıyla bir çalışma yapılmıştır (*Hamdard Islamicus*, S. 4, 3-12).

Esasen Abdülkâdir el-Geylânî'nin bunlardan başka da eserleri vardır ki, bunları üç gruba ayırarak sadece isimlerini zikretmekle yetinmek istiyoruz:

a) Nesirler: *Mektûbât, Sırru'l-esrâr ve mazharu'l-envâr fi mâ yahtâcu ileyhi'l-ibrâr, es-Sirâcü'l-vehbâc fi leyleti'l-mî'râc, ed-Dürerü's-seniyye fi'l-mevâzı'l-Geylânîyye, Tenbîbü'l-gabî fi rü'yeti'n-Nebî, el-Muhtasar fi' ilmi'd-dîn, Usûlü's-seb'a, Usûlü'd-dîn, Risâle fi't-tevhîd, Akîde.*

b) Şiirler: Onun şiirleri *Dîvân* adı altında biraraya getirilmiş ve *Dîvân* Yusuf Zeydân tarafından tahkik edilerek Kahire'de 1990'da basılmıştır.

Bunun haricinde Abdülkâdir el-Geylânî'ye ait olan pek çok şiir de mevcuttur ki, bunların isimleri de şu şekildedir: *el-Kasîdetü'l-ayniyye, Resfû'l-müntehilîn, el-Esmâü'l-hüsnâ, Hamriyye, Ümmiyye, Tâiyye, Lâmiyye, Tasavvufiyye, Hamse-i Geylânî, Vesîle.*

c) Virdler, hizbler, dualar: Bunların isimleri de: *Salavât, el-Kibrîtü'l-ahmer fi's-salâti ale'n-Nebî (s.a.v.), Da'vetü'l-celâle, Kenzü'l-a'zam, Duâu fethi'l-basâir, ed-Delâil (es-Salâtü'l-kübrâ), Evrâd, Hizbü beşâiri'l-bayrât, Hizbü't-tazarru' ve'l-ibtihâl (İbtihâlü's-Şeyh Abdülkâdir), Hizbü's-seriyyânîyye (Da'vetü's-seriyyânîyye), Hizbü's-sağîr, Hizbü'l-hıfz, Hizbü'n-nasr, Duâu hızbî'n-nasr* şeklindedir. Bunların çoğu da İsmail b. Muhammed Saîd el-Geylânî el-Kâdirî tarafından *el-Füyûzâtü'r-rabbâniyye fi'l-evrâdi'l-Kâdirîyye* (İstanbul 1281 h.) ve *el-Füyûzâtü'r-rabbâniyye fi'l-meâsir ve'l-evrâdi'l-Kâdirîyye* (Beyrut trs.) isimleriyle biraraya getirilmiştir.

Ayrıca, onun *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm (Miskü'l-hutâm)*¹³ veyâ *Havâssu'l-Fâtihati's-Şerîfe* (Vatikan, V. 1458)¹⁴ isminde bir tefsiri de vardır.

er-Risâletü'l-gausiyye'nin ona ait olup olmadığı ise şüphelidir.¹⁵

2. el-Fethu'r-rabbânî ve'l-feyzu'r-rahmânî'nin Yazılış Sebebi

Kitabın Abdülkâdir el-Geylânî'nin vaaz ve sohbetlerinden oluştuğunu belirtmiştik. Dolayısıyla onun yazılış sebebi bellidir: Kitap telif etmeye zamanı müsait olmayan büyük sûfi ve vaizin tasavvuf anlayışının en kolay bir şekilde sonraki nesillere aktarılması. Ayrıca, sûfilerin önemli özelliklerinden birisinin de zuhurâta göre konuşmalar olduğunu, onların "hazırlıksız" ve irticalî olarak konuşmayı tasavvufî yönden daha doğru bulduklarını biliyoruz. Bu sebeple, Abdülkâdir el-Geylânî'nin kırk yıl süren vaaz ve sohbetlerinden zaman zaman notlar alınmış ve onun tasavvuf ve tarikat anlayışının kitaplaşması hedeflenmiştir.

13 es-Sâmerrâi, Yunus, eş-Şeyh Abdülkâdir el-Geylânî hayâtübü âsârühü, Bağdat trs., s. 16.

14 Brockelmann, GAS, c. I, s. 778.

15 Abdülkâdir el-Geylânî'nin eserleri hakkında geniş bilgi için bk.: Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî", c. I, ss. 236-237; Gürer, *Abdülkâdir Geylânî*, ss. 109-128.

Aslında, Abdülkâdir el-Geylânî'nin vaaza nasıl başladığı da burada önem kazanmaktadır. Dolayısıyla onun vaaza başlayışı ve vaazlarına olan ilgiden de bahsetmenin gerekli olduğuna inanıyoruz.

Dinî eğitimini başarıyla tamamlayan ve tasavvufî yönden de önemli mesafeler kateden Abdülkâdir el-Geylânî, yine de kendisini halka vaaz u nasihat etme konusunda yeterli görmüyor ve bu yüzden, hocası Ebû Sa'd el-Muharrimî'nin Bâbü'l-Ezc'deki medresesinde ondan sonra ders vermeye başlamış olmasına rağmen, vaaz kürsüsüne çıkmaktan imtina ediyordu. Ne var ki, zamanın büyük sûfisi Yusuf el-Hemedânî (ö. 535/1140)'nin teşviki ile 521/1127 yılında aynı medresede vaazlar vermeye başlamıştır. Bu olayı Abdülkâdir el-Geylânî şöyle anlatır:

"Hemedân'dan kendisine Yûsuf el-Hemedânî denen bir adam geldi. Ona "kutup" deniyordu. Ribatta konuk oldu. Oraya gittim fakat onu göremedim. Bana kendisinin serdâbda (bodrumda) olduğu söylendi. Hemen oraya indim. Beni görünce ayağa kalktı. Beni yanına oturttu. Ahvâlimi bana izah etti, müşkilâtımı halletti. Sonra bana insanlara konuşmamı söyledi. Ben ise ona, "Acemî" birisi olduğumu, Bağdat'ın fasihleri gibi konuşamayacağımı, bildirdim. Bunun üzerine şunları söyledi:

-Sen fikhî, fikhî usûlünü, hilâfî, nahvî, lügatî ve Kur'ân'ın tefsirini iyice öğren-din. O hâlde, konuşma sana neden uygun düşmeyecekmiş?!.. Kürsüye çık ve konuş! Ben sende hurma olacak bir tohum, bir kök görüyorum!.."¹⁶

Bir menkıbeye göre ise Abdülkâdir el-Geylânî (yakaza hâlinde iken) Hz. Peygamber'i görür. Hz. Peygamber ona insanlara neden konuşmadığını sorar. O da kendisinin "Acemî" olduğunu ve Bağdat'ın fasihleri gibi konuşamayacağını söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Abdülkâdir el-Geylânî'den ağzını açmasını ister. O da ağzını açar. Hz. Peygamber onun ağzına yedi defa üfler ve ona insanlara konuşması emreder.¹⁷

İşte bu olay/lardan sonra o, halka vaaz u nasihat vermeye, onları irşad etmeye, tasavvufî deyişle, maneviyatın ferahlatıcı rüzgârından nimetlendirmeye başlar.

Önceleri, vaazlarını dinlemeye oldukça az sayıda kişinin geldiği kendi lisanından rivayet edilir.¹⁸ Ancak kısa zamanda ünü yayılır. Meclisleri değişik din mensubu insanlarla dolup taşmaya başlar. Öyle ki 528/1133 yılında, vaaza başlamasından 7 yıl sonra medrese genişletilmek zorunda kalınır.¹⁹

Sohbet ve zikir meclislerine geniş halk kitlelerinin yanı sıra ulema, sûfiye ve

16 eş-Şattanûfî, *Behcetü'l-esrâr ve ma'dinü'l-envâr*, ss. 92, 147; ez-Zehabî, *Târîbu'l-İslâm*, Beyrut 1996, h. 561-570 olayları cildi, ss. 95-96; el-Askalânî, İbn Hacer, *Gıbtatü'n-nâzir*, neşr.: Muhammed Sâlim Bevvâb, (*es-Sefinetü'l-Kâdiriyye*, I. cilt içerisinde), c. I, s. 15.

17 eş-Şattanûfî, *age.*, ss. 25-26; İbnü'l-Mülakkîn, Ömer b. Alî, *Düverü'l-cevâbir*, Süleymâniye Ktp., Abdullah Efendi, nr.: 171, vr. 11a-11b.

18 el-Vâsıtî, Takıyyüddîn Ebu'l-Ferec, *Tiryâku'l-mubibbîn (Tabakâtü' birkatî's-süfîyye)*, Kâhire 1305, s. 50; İbnü'l-Verdî, *Tetimmetü'l-Mubtasar*, c. III, s. 108; el-Askalânî, *Gıbtatü'n-nâzir*, s. 26.

19 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, c. XVIII, s. 173; el-Cevziyye, İbn Kayyim, *Mir'âtü'z-zemân*, Haydarâbâd 1951, c. VIII, s. 254; eş-Şattanûfî, *Behcetü'l-esrâr ve ma'dinü'l-envâr*, s. 106.

devlet ricalinden de pek çok kimse katılmıştır. Vaazına gelenlerin sayısının 70 bin dolayında olduğu, bir kerameti olarak da mecliste en uzakta bulunan kişinin en yakındaki gibi onun sesini işittiği rivayet edilir.²⁰

Vaazlarının sadece Müslümanlar üzerinde değil, diğer din mensupları üzerinde de son derece tesirli olduğunu görüyoruz. Yahudi ve Hıristiyanlardan yüzlerce kişinin onun sohbetini dinleyerek Müslüman olduğu ve on binlerce günahkâr Müslümanın da onun eliyle tevbe ettiği kaydedilmektedir.²¹

Ne var ki, onun sohbetini dinleyip, ilk anda birşey anlamayanlar da çıkmıştır. Bunlardan meşhur nahivci Ebû Muhammed Abdullâh el-Hasşâb'a Abdülkâdir el-Geylânî'nin şöyle sitem ettiği zikredilir: "-Yazıklar olsun sana! Bizim zikir meclisimize karşı nahiv ile uğraşmayı tercih ediyorsun. Hâlbuki, bizim sohbetimize devam etsen biz seni Sibeveyh yaparız!"²²

3. el-Fethu'r-rabbânî'nin Yazma ve Baskı Nüshaları ve Tercümelere

Eserin kim ya da kimler tarafından derlendiği kesin olarak belli değildir. Bununla birlikte el-Karamânî *el-Fethu'r-rabbânî*'yi Afîf'in Abdülkâdir el-Geylânî'nin lisanından yazdığını söyler.²³ es-Sâmerrâî de onun halifelereinden Afifeddîn b. el-Mübârek tarafından nakledildiğini belirtir.²⁴ Gerek el-Karamânî'nin, gerekse es-Sâmerrâî'nin bahsettiği kişi şeyhin torunlarından Afifeddîn b. el-Mübârek²⁵ olsa gerektir. Şu da var ki, o vaaz ederken, oğullarının da içinde yer aldığı takriben yüz kişilik bir grubun onun sözlerini notlar hâlinde kaleme aldığı rivayet edilmektedir.²⁶

el-Fethu'r-rabbânî'nin kütüphanelerimizdeki yazma nüshaları şunlardır: Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu, nr.: 978; Yazma Bağışlar, nr.: 1971, istinsah tarihi: 1069/1659; Esad Efendi, nr.: 1676; Hacı Mahmud Efendi, nr.: 2419; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Emanet Hazinesi, nr.: 1281, istinsah tarihi: 1111/1700; Hacı Selim Ağa Ktp., nr.: 536; Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt, nr.: 3716.²⁷

Kitabın ilk baskısı Kahire'de (Bulak) h. 1281 yılında yapılmıştır. Diğer baskıları: Mısır (Kahire, Bulak) 1284, 1289, 1302, 1303, 1318, 1960, 1968, 1973; Beyrut,

20 İbnü'l-Verdî, *Tetimmetu'l-Mubtasar*, c. III, s. 108; el-Askalânî, *Gıbtatü'n-nâzir*, s. 28

21 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, c. XVIII, s. 173; İbnü's-Sâî, *Târîhu'l-hulefâi'l-Abbâsîyyîn*, Kâhire 1993, s. 128; eş-Şattanûfî, *Bebcetü'l-esrâr ve ma'dinü'l-envâr*, s. 96; ez-Zehabî, *Siyeru'l-lâmi'n-nübelâ*, c. XX, ss. 447, 449; et-Tâdifî, *Kalâidü'l-cerâbir*, ss. 7-8, 22; İbnü'l-İmâd, *Şezerâti'z-zehab*, Beyrut 1979, c. III, s. 199.

22 İbnü'n-Neccâr, *el-Müstefâd*, s. 306; el-Askalânî, *age.*, s. 31; ed-Deyrî, *er-Ravdu'z-zâbir*, vr. 15a.

23 el-Karamânî, Ali b. Muhammed, *el-Hakku'z-zâbir fî şerbi bâli ş-Şeyb Abdülkâdir*, (?-?), s. 28.

24 es-Sâmerrâî, *eş-Şeyb Abdülkâdir el-Geylânî hayâtühü âsârühü*, s. 16.

25 Bk.: eş-Şattanûfî, *age.*, s. 115.

26 Bk.:Bk. İbnü'l-Verdî, *age.*, c. II, s. 110.

27 Bunların dışında Brockelmann bir kaç tane yazma nüshadan daha bahsetmektedir. (Bk.: Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*, Leiden 1943, c. I, s. 562; GAS, c. I, s. 778.

1983, trs., (Dârü'l-Elbâb); Karaçi, 1992. Ayrıca, yerini tesbit edemediğimiz bir baskısı da Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî tarafından 1985 yılında yapılmıştır.

el-Fethu'r-rabbânî Muhammed Gassâl Nasûh Azkûl ve Muhammed Zekeriyâ ez-Zaîm tarafından tahkik edilerek Suriye'de basılmıştır (Dimaşk, 1996). Ne var ki, onlarca yazma nüshası bulunan bu eserin tahkiki için Şam Zahiriyye ve Halep Mevleviyye kütüphanelerindeki sadece iki nüshanın ve Mısır-1281 baskısının kullanılmış olması tahkikin güvenilirliğini şüpheye düşürmektedir.

Türkçe'ye Abdülkâdir Akçiçek tarafından "*el-Fethu'r-rabbânî İllâhî Armağan*" (İstanbul 1961, 1968, 1977, 1980; Ankara 1962, 1988), Yaman Arıkan tarafından "*Abdülkâdir Geylânî'nin Sohbetleri*" (İstanbul 1985) ve Sıtkı Güllü tarafından "*Huzur Sohbetleri*" (İstanbul 1997) adıyla tercüme edilmiştir. Muhammed el-Fâtih tarafından ise Fransızca'ya *Enseignemets Soufis (al-Fath al-Rabbani wa'l-faydh al-Rabmani)* adıyla tercüme edilmiştir (Beyrut 1996).

Memleketimizdeki Türkçe tercümelerin baskısı, ihtiyaca binaen kısa sürede tükenmekte ve bu yüzden tekrar tekrar basılmaktadır. Ne var ki, önemli bir ihtiyacı karşılamasına rağmen, bu tercümelerin ilmî olduğunu söylemek mümkün değildir. Tercümelerin oldukça rahat bir üslûpla ve ilmî endişeden uzak bir tavırla gerçekleştirildiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu sebeple, eserin tahkikli nüshası da göz önünde bulundurularak ve ilmî üslûba riayet edilmek şartıyla yeniden tercüme edilmesi elbetteki gereklidir.

Kitabın sonunda yer alan Abdülkâdir el-Geylânî'nin vefâtı ânında söylediği sözler "*Vasiyyet*" adıyla da istinsah edilmiştir. *Vasiyyet*'in nüshaları: Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi, nr.: 2941/2 ve Hekimoğlu, nr.: 524/2.

4. el-Fethu'r-rabbânî'nin Muhtevası ve Kaynakları

el-Fethu'r-rabbânî Abdülkâdir el-Geylânî'nin, çeşitli tarihlerde, otuz altısını medresede, on yedisini ribatta yaptığı, toplam 62 adet vaazından derlenmiştir. Vaazların dokuzunun yapıldığı yer ise belli değildir. Eserde vaazlar meclis başlığı altında verilir ve çoğu meclisin tarihi kaydedilmiştir. Ancak meclisler tarih sırasına göre yerleştirilmemiştir. Bunların en erken tarihli 6 Cemâdi'l-âhîr 545 tarihi ile 30. meclistir ve ribatta gerçekleşmiştir. En son tarihli ise medresede yapılan ve 25 Receb 546 (Receb'in sondan 6. günü) tarihini taşıyan 62. meclistir.²⁸

Abdülkâdir el-Geylânî'nin vaaz ve sohbet meclisleri haftada üç defa yapılırdı. Cuma sabahları ve Salı akşamları medresede, Pazar sabahları ise ribatta olurdu.

28 Günümüz araştırmacılarından Abdürrezzâk el-Geylânî bu meclislerin bir seneden daha az bir zamanda gerçekleştiğini söyler ki, (el-Geylânî, Abdürrezzâk, *eş-Şeyb Abdülkâdir el-Cilânî ve a'lâmü'l-Kâdiriyye*, Dimaşk 1994, s. 322) bu doğru değildir. Burada el-Geylânî'yi yanıltan, onun ilk ve son meclislerin tarihine bakması olmuştur. Hâlbuki arada ilk meclisten daha önce tarihli olan meclisler vardır.

Baskı, tahkik ve tercümelere göre aslında meclislerin konu başlığı yoktur, ancak, konunun muhtevasına uygun başlıklar sonradan konmuştur. Konusu tamamıyla tasavvufî düşünce, ahlâk, âdâb ve erkân vs. ile ilgilidir.

Eserde hem tasavvufun ana konularına, hem de tarikat esaslarına ilişkin Şeyhin görüşlerini parça parça ve bazen da biraz daha toplu bir şekilde bulmak mümkündür. Bu cümleden olarak onda; zühd, tevbe, takva, şükür, sabır, rıza, sıdk, ihlâs, muhabbet, uzlet, halvet, celvet, kalp tasfiyesi, nefis tezkiyesi, tefekkür, murakabe, taat, zahirî ve bâtinî cihad, hırs, riya, tevazu, havf, müşahede, ilim-amel ilişkisi, zahir-bâtin uyumu, zikir ve çeşitleri, irade, havatur, illham, şathiye, kurbet, tevhid, Kitap ve Sünnet'e ittiba, fenâ-bekâ, îkân, marifet-irfan-ârif, seyrin aşamaları, vuslat, hakikat, mâsivayı terk, kabz-bast, velâyet, evliya-enbiya, mahvisbat... gibi nazari ve pratik tasavvufun ana konularının yanı sıra, Hakk'a açık veya gizli itiraz etmemek, evliyaya hürmet, seyr u sülûk, naiblik, halkın derecelendirilmesi, ricâl-i gayb (kutup, evliya, abdal, nüceba), mürid-murad, sohbet çeşitleri, şeyh-mürid ilişkisi, şeyh zarureti, şeyh çeşitleri, kalp-sır ve ruh gözü, şirk, yalnızca Allah'a güvenme ve ondan isteme, nefse muhalefet, şeriat-tarikat ilişkisi, dervişlere hizmet, yakaza hâli, bidayet-nihayet, velînin nazarı, nefsanî putlar, helâl lokma yemenin önemi, dünya-ahiret dengesi, evliyanın ölümü, ölüm çeşitleri... gibi tarikat esasları da ele alınmış ve işlenmiştir.

Tasavvufî kaynaklarda sıkça rastlanan ve zaman zaman hadis olarak zikredilen "Nefsini bilen Rabbini bilir" "Bir saat tefekkür, bin geceyi ibadetle geçirmekten hayırlıdır" "Dünya sevgisi her hatanın başıdır" "Allah'ı tanıyanın dili tutulur" "Dünya ahiretin tarlasıdır.." "Yalan imanı uzaklaştırır" "Önce dinî ilimlerde derinleş, sonra uzlete çekil" "Ben kalpleri benim için kırık olanlarla beraberim" "İnsanlar uykudadır, öldükleri zaman uyanırlar" gibi sözler *el-Fethu'r-rabbânî*de de kullanılmıştır..

el-Fethu'r-rabbânî Arapça olmasına rağmen içerisinde, rezkâriyye, câmekiyye, rûzene, zakânî gibi Farsça veya Türkçe'den Arapça'ya geçtiği zannedilen kelimelere de rastlanmaktadır.²⁹

Eserin muhtevası kimilerince tenkit konusu edilegelmiştir. Meselâ, İbn Kesîr *el-Gunye* ve *el-Fethu'r-rabbânî*de güzel şeyler olmakla birlikte, mevzû ve zayıf hadislerin kullanıldığını iddia eder.³⁰

el-Karamânî ise *el-Fethu'r-rabbânî*de kendisine hoş gelmeyen, akla ve akâide muhalif bazı bilgilerin bulunduğunu, oysa bunların Abdülkâdir el-Geylânî gibi salih, ârif ve sûfî bir şahıstan sudûr edemeyeceği kanaatinde olduğunu belirtir. Ancak, verdiği örnekleri hiç anlamadığı, ya da tamamıyla kaba bir mantıkla yorumladığı anlaşılmaktadır.³¹

Klâsik vaaz ve nasihat kitaplarında olduğu gibi bu eserde de bazı sözlerin Hz.

29 el-Geylânî, *eş-Şeyh Abdülkâdir el-Cilânî ve a'lâmü'l-Kâdiriyye*, s. 324.

30 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut 1981, c. XII, s. 252.

31 el-Karamânî, *el-Hakku'z-zâbir fî şerhi hâli ş-Şeyh Abdülkâdir*, ss. 28-31.

Peygamber'e isnat edildiği ve hadis olarak zikredildiği görülmektedir. Klâsik tasavvuf kaynaklarındaki ihtilâflı hadislerin değerini araştıran M. Uysal'a göre bazı tasavvuf kaynaklarında olduğu gibi, *el-Fethu'r-rabbânî*'de de, Hz. Peygamber'e ait olmayan bazı sözler ona isnat edilerek, merfû bir hadis gibi kullanılmıştır. Ancak onun da belirttiği gibi Abdülkâdir el-Geylânî, müteşerri' ve hadis birikimi oldukça sağlam olan bir sûfidir. Kitabın derleme olduğu dikkate alınınca bu tür sözlerin hadis olarak kaydedilmiş olmasının derleyen kişinin de hatası olabileceği ihtimal dahilindedir.³² Kaldı ki, Uysal, terğîb ve terhîb amaçlı haberlerle birlikte, mev'ıza ve fedâil konularında haber kullanma hususunda, bizzat hadisçilerin dahi ahkam hadislerinde oldukları kadar sıkı davranmadıklarının bilindiğini; mese-lâ hadis ve ricâl tenkidinde şedidliği ile bilinen İbnü'l-Cevzî'nin *Saydü'l-bâtur* (Kâhire 1996) adlı eserine bir göz atılmasının bu hususta insana yeterli bir fikir vereceğini kaydettikten sonra, Abdülkâdir el-Geylânî'nin bu eserde kullandığı haberlerin bütününe bu çerçeveye giren rivayetler olduğunu belirtir.³³

5. el-Fethu'r-rabbânî'nin Yazılış Yöntemi

Eser, Abdülkâdir el-Geylânî'nin sohbetlerinden parça parça derlenmiştir. Zira konulara bakıldığında, onların bir sohbetin tamamını aksettirmediği, çoğunun eksik olduğu, vaazdaki önemli yerlerin ya da yazan kişinin not edebildiği veya yazılmasını uygun bulduğu kısımların aktarıldığı görülür. Son meclis ise oldukça uzun ve müteferrik konulardan oluşmaktadır. Kitabın sonuna şeyhin vefatı ilâve edilmiştir. Bu ilâvenin kim tarafından ve ne zaman yapıldığı ise meçhuldür.

Abdülkâdir el-Geylânî vaaza başlamadan önce Kur'ân-ı Kerim okunur ve sonra konuşmasına, klâsik İslâmî gelenekte olduğu gibi dua ile başlardı. Sonra işleyeceği konu ile ilgili âyet ve hadisleri verir, belli bir metne bağlı kalmadan, irticâî olarak konuya devam ederdi.³⁴ Meclislerin sonunda ise genellikle "Rabbimiz bize dünyada da ahirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru"³⁵ âyetinin okunduğunu tespit ediyoruz.

Şeyh vaazlarında son derece tesirli, akıcı ve samimîdir. Cennet-cehennem, mü-kafat-ceza, iyi-kötü, hayır-şer gibi zıt unsurları daima bir arada kullanmış, insanları yapacakları amellere göre uyarmaya veya müjdelemeye oldukça ihtimam göstermiş, bol bol âyet, hadis, kıssa, rivayet, menkibe, kelâm-ı kibar ve vecizeler kullanarak sohbetini süslemiştir. Dünya hayatının geçiciliği, asıl hayatın ahirette başlayacağı, Allah rızasını kazanmanın başlıca hedef olduğu vaazlarının ana temasını oluşturur.

32 Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kitaplarında Bulunan İhtilâflı Hadisler*, SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2000, basılmamış doktora tezi, s. 166 v.d.

33 *Aynı eser*, s. 182.

34 el-Geylânî, Abdülkâdir, *el-Fethu'r-rabbânî*, Beyrut, trs. (Dâru'l-Elbâb), ss. 120-121.

35 2 Bakara/201.

Konular arasında belli bir bütünlüğün olduğu da söylenemez. Konuşma irticalî olarak yapıldığı için, konuşmanın akışına göre konudan konuya geçilmekte ve muhteva kendiliğinden şekillenmektedir. Onun konuşmasının tesiriyle insan kendisini bir anda cennetin en yüksek katında veya cehennemın en aşağı derekesinde hissetmektedir. Bu, sohbetin son derece canlı olduğunun bir işareti olduğu gibi, halk tarafından sohbetlere fazlaca rağbet gösterilmesinin de bir sebebinin de izah etmektedir.

Söz arasında sık sık "Ey oğul!" "Ey kavim!" gibi nidalar ile muhatabın zihni uyanık tutulmaya çalışılmıştır. Kimi zaman tatlı, yumuşak sözler, latif ifadeler kullanılırken, kimi zaman da "yazıklar olsun sana!" gibi oldukça sert uyarılara yer verilmiştir ki, bunların sayısı da az değildir.

İnsanların umûmuna yönelik hitabeti ihtiva ettiği için kitabın dili oldukça basit ve açıktır. Sohbet esnasında açık, anlaşılır teşbihlere bolca yer verildiği dikkat çeker. Hitap doğrudan doğruya muhatabadır. Hz. Şeyh sık sık kendisinden örnekler verir ve dinleyici ile aralarında sıkı bir yakınlık gerçekleştirir. Meselâ şöyle der: "Biliniz ki, ben sizin çobanımızım, sizi sevkedenim, sizin bekçinizim. Burya kolay gelmedim. Her şeyi tevhid kılıcı ile kestikten sonra bu makama ulaştım. Size zarar da verebilirim, fayda da. Beni övmeniz de, yermeniz de, bana teveccüh etmeniz de, benden yüz çevirmeniz de benim indimde aynıdır. Bir çok kişi vardır ki, önceleri beni çokça zemmederken, onun zemmi övmeye dönmüştür. Aslında her ikisi de Allah'tandır, ondan değil. Size teveccühüm, sizi tutmaya çalışmam Allah içindir. Keşke mümkün olsaydı da her birinizle kabre beraber gireseydim ve Münker ve Nekir'e onun yerine ben cevap verseydim. Bu sadece size olan merhametimden ve şefkatimden dolayıdır. Allah bir kuluna diğer bir kulunu sevdirmeye onun kalbine o kişiye karşı vecd ve şefkat ilka edermiş..."³⁶

Zaman zaman âyetler iş'arî olarak açıklanır. "O gün ne mal, ne de evlât fayda vermez; ancak Allah'a selim bir kalp ile gelenler müstesna..."³⁷ âyetini Abdülkâdir el-Geylânî şöyle açıklar: "(Kalb-i selîm sahibi) malına ve çocuklarına kalbi ile bakmaz, kalbi onlarla sekînet bulmaz; aksine onları "iyi" görür.. Onlara sahip oluşu sadece Rabb'inin emrine muvafakat içindir. Onun kalbi evlât ve mal afetlerinden selâmettedir..."³⁸

Abdülkâdir el-Geylânî, sohbetlerinde meşhur sûfilerin sözlerine, düşüncelerine, menkıbelerine yer vererek konuları halkın anlayacağı seviyede anlatmış olmasının yanısıra, zaman zaman da bazı tasavvufî konuları sûfiyenin istihlalarını kullanmak sûretiyle sembolü bir şekilde ifade etmiştir.³⁹

36 el-Geylânî, *el-Fethu'r-rabbânî*, s. 358.

37 26 Şuarâ/88-89.

38 el-Geylânî, *age.*, s. 333.

39 Azkûl, Muhanmed Gassân, *el-Fethu'r-rabbânî* (tahkîkinin önsözü), Dimaşk 1996, ss. 19-20.

6. el-Fethu'r-rabbânî'nin Tasavvufî Eserler İçindeki Yeri

Sûfiler, tasavvufî kaynakların yazılmasına ve böylece "doğru" tasavvuf anlayışının ortaya konması gerektiğine ancak Hallâc el-Mansûr (i. 309/922) hâdisesinden sonra hız vermişlerdir. Bu dönemde kaleme alınan ve tasavvuf ilmini anlatan bu eserlerde bilhassa "Sünnî" tasavvuf anlayışına özen gösterildiğini, başka bir ifadeyle, tasavvufun sınırlarının Ehl-i Sünnet anlayışının içerisinde tutulmaya gayret edildiğini görüyoruz. Dolayısıyla diğerlerinin yanısıra, özellikle Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin *er-Risâle'si* ve İmam el-Gazzâlî'nin *İhyâü ulûmi'd-dîn* isimli eserleri sayesinde şer'î ilim erbabı ile mutasavvıfların arasındaki problemlerin bir noktaya kadar en aza indiğini ve her iki tarafın birbirine oldukça yakınlaştığını söyleyebiliriz.

el-Fethu'r-rabbânî ise hemen bu zaman diliminin akabinde, tasavvufî düşüncenin toplumun hemen her kesimi tarafından sempatiyle benimsendiği bir dönemde, yani tarikatler döneminin hemen başlarında kaleme alınmıştır. Bu açıdan da onun, özeld e Kâdiriyye'nin, genelde ise diğer tarikatlerin sisteminin belirlenmesinde bir öncülük ettiğini söylemek yanlış olmaz. Bu sebeptendir ki, diğer tarikatlerde de aynı metot takip edilerek pîrlerin görüşlerinin kayda geçirildiğini tesbit ediyoruz. Meselâ Rifâiyye tarikatinin pîri Ahmed er-Rifâî'nin *el-Burbânü'l-müeyyed* ve *en-Nizâmü'l-bâs li-ehli'l-ibtisâs* isimli eserleri aynı şekilde vaazlardan derlenmiştir.⁴⁰ Yine, Mevlâna'nın Mesnevî'sinin de müridlere tasavvuf ve tarikat esaslarını öğretmek amacıyla kaleme alındığını biliyoruz.⁴¹ Hocanın ya da şeyhin sohbetini kayda geçirerek kitap hâline getirme geleneği çok eskilere dayandığı gibi, bu gelenek günümüzde de geçerliliğini etkili bir şekilde devam ettirmektedir.

7. el-Fethu'r-rabbânî'nin Te'sirleri

Abdülkâdir el-Geylânî Hâris el-Muhasibî, Abdülkerîm el-Kuşeyrî ve İmam el-Gazzâlî gibi selefleri tarafından sınırları çizilen Sünnî tasavvuf anlayışının yerleşmesinde ve gelişmesinde önemli rol oynamış sûfilere birisidir. Hatta, Hallâc el-Mansûr ve İbn Arabî ve takipçilerine karşı oldukça şedid davranan İbn Teymiyye'nin diğer sûfilere karşı tam tersi bir tavır sergilemesinde, Abdülkâdir el-Geylânî ile aynı mezhepten, mensupları daha önce mutasavvıflara karşı en sert tepkiyi göstermiş olan Hanbeliyye mezhebinden olmasının tesirli olduğu uzak bir ihtimal olmasa gerektir. Burada, tasavvuf ile onun en sert muarız durumunda olan Hanbeliyye'nin barışmasında ve uzlaşmasında Şeyhin emeğinin ve payının son derece önemli olduğunu da söyleyebiliriz.

Şüphesiz ki, Abdülkâdir el-Geylânî'nin tasavvufî görüşlerinin günümüze kadar

40 Bk.: Tahralı, Mustafa, "Ahmed er-Rifâî" *DİA*, İstanbul 1989, c. II, s. 129.

41 Bk.: Güreer, Dilâver, *Fıısûsü'l-bikem ve Mesnevî'de Peygamber Kıssalarının Yorumu*, Konya 2001, basılmamış çalışma, ss. 17-18.

ulaşmasının ve Kâdiriyye'nin İslâm dünyasında hızla yayılmasının sebeplerinden birisi de Hz. Pîr'in sohbetlerinin biraraya getirilmesiyle oluşan eserleridir.⁴² Süleyman Uludağ'ın da belirttiği gibi,⁴³ onun tasavvuf bakımından en önemli eseri *el-Fethu'r-rabbânî*'dir. Onun Bağdat'taki, nefes ve sohbetleriyle başlayan tasavvufi düşüncesinin, tarikat anlayışının Endonezya'dan Endülü's'e, Yemen'den Yesi'ye, Nijerya'dan Niğbolu'ya kadar çok geniş topraklarda kendisine tâlip ve sâlik bula-bılmış⁴⁴ olmasında bu eserin çok önemli bir yerinin olduğu muhakkaktır.

Bugün Abdülkâdir el-Geylânî ve Kâdiriyye hakkında yapılan çalışmalarda onun tasavvuf anlayışının ve tarikat sisteminin ortaya konmasında *el-Fethu'r-rabbânî*'nin en fazla müracaat edilen kaynak olduğunu görüyoruz.

Kaldı ki, bu kitapla ilgili akademik çalışmalar da yapılmıştır. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla, bunlardan birisi Ankara Ü. İlähiyat Fakültesi'nde Kerem Büyüközler tarafından 1992 yılında "*Abdülkâdir Geylânî'nin el-Fethu'r-rabbânî Eserindeki Hadisler*" ismiyle yapılan lisans tezidir. Selçuk Ü. İlähiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Muhittin Uysal'ın doktora tezine de daha önce atıfta bulunmuştuk. Bir diğer çalışma ise Jean-Claude Vadet'e aittir. "*L'Inspiration du Shaykh Al-Jilânî dans le Fath al-Rabbânî*" ismini taşıyan bu çalışma *Revue des Etudes Islamiques* dergisinin (Paris 1983) 51. sayısının 51-62. sayfaları arasında yayınlanmıştır. Vadet, bu makalesinde Abdülkâdir el-Geylânî'nin *el-Fethu'r-rabbânî*'deki tasavvufi düşüncesini ortaya koymaya çalışmıştır.

el-Fethu'r-rabbânî hakkındaki sözlerimizi İbn Azzûz'un şu sözleri ile noktalamak istiyoruz: "Bu, mübarek, latif bir kitaptır. Bütün güzel meziyetler onda toplanmıştır. O nefis bir kitaptır. Müridler için bir tabsıra (gönül gözünü açan), ârifler için bir tezkire (güzel bir nasihat), gafiller için bir tenbih ve şeytanın dostlarını perişan eden bir kitaptır."⁴⁵

Gerçekten de, insan *el-Fethu'r-rabbânî*'yi okuyunca onun te'sirinden hemen etkilenmekte ve içinde bir ferahlık, gönlünde bir sevinç, kalbinde Allah'a bir yakınlık, ahirete dönük bir yaşama ve mâsivaya karşı zâhîl olma arzusu, Hz. Peygamber'e daha sıkı sarılma ihtiyacı.. gibi duygularla dolmaktadır. Böylece, bu eserin yüzyıllardır ve hâlâ niçin elden ele dolaştığının, insanların niçin ona bu derece rağbet gösterdiklerinin sebebini de en kısa yoldan anlıyoruz.

42 Kara, Mustafa, "Bağdat'tan Bursa'ya Bir Yol: Eşrefiyye" *Journal of the History of Sufism*, (pecial issue: The Qâdiriyya Order), Paris 2000, s. 398.

43 Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî", c. I, s. 236.

44 Kara, agm., s. 399.

45 Azkûl, *el-Fethu'r-rabbânî*, s. 18 (*Resâilü İbn Azzûz*, s. 183'ten naklen).